

דין מעקה ושמירת הנפש

בפרשת כי תצא התורה מצווה מצוות רבות הנוגעות לביתו של האדם, אחת מהם זו מצוות מעקה, האדם מצווה להתקין מעקה בביתו כדי למנוע סכנת נפשות, ולשמור על בטיחות כל הבאים אל ביתו.

דברים פרק כב

פִּי תִבְנֶה פֵּית חֲדָשׁ וְעָשִׂיתָ מַעְקָה לְגִגְךָ וְלֹא־תָשִׂים דָּמִים בְּבֵיתְךָ כִּי־
יִפֹּל הַנֶּפֶל מִמֶּנּוּ:

אומר הרמב"ן שמצווה זו היא סניף בתוך הציווי ש"לא תעמוד על דם רעך".
ואמרו בספרי -ועשית מעקה לגגך- מצוות עשה,
ולא תשים דמים בביתך- לא תעשה.

וכל מוני המצוות מונים מצווה זו כמצוות עשה.

וכן פסק בשולחן ערוך חושן משפט הלכות שמירת נפש סימן תכז
א. מצות עשה לעשות אדם מעקה לגגו, שנאמר: ועשית מעקה לגגך (דברים
כב, ח). והוא שיהיה בית דירה; אבל בית האוצרות ובית הבקר וכיוצא
בהן, אינו זקוק לו.

ברכה על עשית מעקה

רמב"ם הלכות ברכות פרק יא הלכה ח'

"כל מצוה שעשייתה היא גמר חיובה מברך בשעת עשייה, וכל מצוה
שיש אחר עשייתה צווי אחר אינו מברך אלא בשעה שעושה הצווי
האחרון, כיצד העושה סוכה או לולב או שופר או ציצית או תפילין או
מזוזה אינו מברך בשעת עשייה אשר קדשנו במצותיו וצונו לעשות
סוכה או לולב או לכתוב תפילין מפני שיש אחר עשייתה צווי אחר,
ואימתי מברך בשעה שישב בסוכה או כשינענע הלולב או כשישמע
קול השופר או כשיתעטף בציצית ובשעת לבישת תפילין ובשעת

קביעת מזוזה, אבל אם עשה מעקה מברך בשעת עשייה אשר קידשנו במצותיו וצונו לעשות מעקה, וכן כל כיוצא בזה. “עניני הברכות מורכבים מאוד, מתי מברכים? על מה מברכים? מדוע יש מצוות שלא מברכים עליהם? (כיבוד הורים, צדקה...) הרמב"ם כאן פוסק שיש לברך על התקנת מעקה, והוא פותח ומסביר מדוע על מצווה זו מברכים אך על עשיית סוכה לא מברכים? למרות שלשיטת הירושלמי מברכים גם על עשיית סוכה... בתלמודה של ארץ ישראל - תלמוד ירושלמי (ברכות ט, ג; סוכה א, ב), נמצאת ברכה על עצם הבניה של הסוכה, ולא רק בשעת קיומה:

“העושה סוכה לעצמו אומר: ברוך אשר קידשנו במצותיו וציונו לעשות סוכה. לאחרים: לעשות לו סוכה לשמו. נכנס לישב בה אומר: ברוך אשר קידשנו במצותיו וציונו לישב בסוכה. משהוא מברך עליה לילי יום טוב הראשון אינו צריך לברך עליה עוד.

מעשה העושה לולב לעצמו אומר: ברוך אשר קידשנו במצותיו וציונו לעשות לולב. לאחר: לעשות לולב לשמו. כשהוא נוטלו אומר על נטילת לולב ואשר החיינו. ומברך בכל שעה ושעה שהוא נוטלו.

העושה מזוזה לעצמו אומר: לעשות מזוזה. לאחר: לעשות מזוזה לשמו. כשהוא קובעה אומר: ברוך אקב"ו על מצות מזוזה.

אך כאן להלכה הרמב"ם פוסק שאין לברך על בניית סוכה, מזוזה וכו' אך על בניית מעקה חובה לברך.

ומבאר הרמב"ם את החילוק: מברכים על עשיית מצווה שעשייתה זו גמר המצווה, ולכן בבניית סוכה לא מברכים מכיון שעדיין חסר במצווה קיום המצווה, שהיא ישיבת סוכה, וכן על זו הדרך בכתבת תפילין, ציצית וכדומה, אך בעשיית מעקה בהתקנת המעקה המצווה קוימה ואין עוד מעשה הנדרש להיעשות כדי לקיים את המצווה.

להלכה הרוקח (שס"ו) כתב שאין מברכים וככל הנראה משום כך, גם השו"ע לא פסק שיש לברך, אך “השדי חמד” (אס"ד ברכות א' י"א; פאת השדה ברכות סי' יא). - סבר שיש לברך כדעת הרמב"ם, הגר"ע יוסף זצ"ל בספרו הליכות עולם חלק ז' (עמוד קעה). וכן בספר ילקוט יוסף שובע שמחות חלק ב' (עמוד תרעו, סעיף כב), כתב שיש לברך אך בשו"ת יביע אומר חלק ח' (חלק אורח חיים סימן כב אות כו) כתב, שאין לברך על עשיית מעקה.

הבן איש חי פוסק שחובה לברך על בניית מעקה.

בן איש חי שנה שניה פרשת פינחס

ישתדל כל אדם לקבוע מעקה שלו בידו ולא יעשה ע"י שליח, כי מצוה בו יותר מבשלוחו, וקודם הברכה יאמר ליקבה"ו וכו' ויהי נועם וכו', ואח"כ יברך אשר קדשנו במצוותיו וציוונו לעשות מעקה, כמ"ש הרמב"ם ז"ל הלכות ברכות פ"א:

מקשה התורה התמימה (שם) על הרמב"ם הרי בדין נטילת ידיים למים אחרונים פסק הרמב"ם שאין לברך, ושם אומר הרמב"ם שזה מכיון שמים אחרונים נועדו כדי למנוע סכנה ולכן אין מברכים, וקשה הרי עשיית מעקה נועדה גם כדי למנוע סכנה, כפי שהתורה אומרת, אם כך מדוע במעקה מחייב הרמב"ם ברכה? רמב"ם הלכות ברכות פרק יא הלכה ד

"ולמה אין מברכין על נטילת ידיים באחרונה, מפני שלא חייבו בדבר זה אלא מפני הסכנה ודברים שהם משום סכנה אין מברכין עליהם, הא למה זה דומה למי שסינן את המים ואחר כך שתה בלילה מפני סכנת עלוקה שאינו מברך וצונו לסנן את המים וכן כל כיוצא בזה."

ייתכן שיש לומר ששאני מים אחרונים, מכיון שדין זה התורה לא מצווה על כך במפורש כמו עשיית המעקה, אך קשה לומר כך מכיון שנימוקו של הרמב"ם הוא משום סכנה, ולא משום שמעקה הוא דינא דאורייתא ומים אחרונים הם תקנת חכמים?

הלבושי מרדכי, נדרש לשאלה זו, מדוע הרמב"ם מחייב ברכה על מצווה שנועדה למנוע נזק? והוא משיב, מים אחרונים נועדו להציל רק את האדם עצמו אבל מצות מעקה נועדה להציל כל מי שנכנס לביתו של האדם, וללא ציווי התורה לא היינו חושבים שיש לאדם חובה לבנות את ביתו כך שבני הבית, הפועלים, וכל מי שנכנס לביתו לא ינזקו.

והוא מוסיף ואומר שבמים אחרונים מלח סדומית הוא עצמו סכנה, אך בנין בית הוא דבר של ערך לישובו של עולם והתורה מצווה שהאדם צריך להשמר כדי שבביתו לא יגרם נזק, "ולא תשים דמים בביתך", ומוסיף ואומר, שע"פ רוב חובת האדם לשמור על נפשו אינה בקום עשה אלא בשב ואל תעשה, "לא לעבור מתחת קיר נטוי", אך כאן יש מעשה אקטיבי הנועד למנוע נזק עקיף ורחוק ולכן מברכים.

נ"ל להוסיף ולומר - שבביתו של אדם שכינה שורה, בפתחו של הבית היהודי

קבועה מזוזה, נרות שבת ונרות חנוכה, ושואף האדם שביתו יהיה בית ועד לחכמים, לכן התורה מצווה שבביתו של יהודי לא יגרם גם נזק עקיף, אין כאן רק סכנה אלא בית המבוסס על הטוב והחסד.

שו"ת לבושי מרדכי אורח חיים מהדורה קמא סימן ג

הקשה מעלתו ע"ד הרמב"ם שכתב, דלהכי אין מברכין על נטילת מים אחרונים, משום שבא רק להציל מסכנה. והקשה מעלתו, א"כ למה כתב להלן בהל"י"ב דמברכין על עשיית מעקה והוא רק להנצל מסכנת נפילה. והנה י"ל בפשיטות דשם שמירת עצמו הוא מסכנה דלא מברך אפי' אמצוות ושמרתם את נפשותיכם, אבל במעקה דהוא לשמור הבונים וההולכים על גבי הבית, אי לאו דציוותה התורה מנ"ל דצריך לעשות דבר למען פועלים המקבלים שכר אשר על מנת כן עושים לקבל שכר...

דמהאי טעמא אין מברכין על מים אחרונים, משום דאין מברכין על הפורעניות, דהיינו מלח סדומית, וכל דבר שיש בו סכנה בדבר הנברא שמזיק, אין מברכין. וזה י"ל ג"כ כוונת הרמב"ם ז"ל, אבל בבונה ביתו גופיה אין בו פורעניות, ואדרבה זהו מיישוב העולם, ורק כי צריך לשמור בבנינו שלא יבא לידי סכנה וממילא לא יהיה סכנה וכולו טוב, שפיר מברכין.

ברכת שהחיינו

הרמב"ם פוסק בהלכות ברכות פרק יא שיש לברך שהחיינו על עשיית סוכה, תפילין וכו', וכן מעקה.

רמב"ם הלכות ברכות פרק יא

כל מצוה שהיא מזמן לזמן כגון שופר וסוכה ולולב ומקרא מגילה ונר חנוכה, וכן כל מצוה ומצוה שהיא קניין לו כגון ציצית ותפילין ומזוזה ומעקה, וכן מצוה שאינה תדירה ואינה מצוייה בכל עת שהרי היא דומה למצוה שהיא מזמן לזמן, כגון מילת בנו ופדיון הבן מברך עליה בשעת עשייתה שהחיינו, ואם לא בדרך על סוכה ולולב וכיוצא בהם שהחיינו בשעת עשייה מברך עליהן שהחיינו בשעה שיצא ידי חובתו בהן וכן כל כיוצא בהן.

הטור (תרמא) פוסק שהיה ראוי לברך שהחיינו גם בבניית הסוכה, אך תקנו חכמים לברך שהחיינו בקידוש. ונראה שיש לברך שהחיינו על התקנת מעקה.

מנין למדים שאדם מחוייב לשמור על בריאותו.

עסקנו במצוות מעקה שעניינה שמירה על החיים, יש לברר, היכן התורה מצווה על האדם לשמור על בריאותו?

מקובל לבאר שאדם מחוייב לשמור על בריאותו מהפסוק: "ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראייתם כל תמונה ביום דבר יהוה אליכם בחרב מתוך האש". (דברים ד' טו), אך הראשונים על הפסוק מבארים שמדובר שם בשמירה מללכת אחרי ע"ז הפוגעת בנפש- בעולמו הרוחני של האדם, ומוני המצוות לא הביאו פסוק זה כראיה על מצוות פיקוח נפש, הם הביאו פסוקים אחרים. דין זה של שמירה על הבריאות נלמד מהציווי על עשיית מעקה, וכפי שעשיית מעקה נועדה כדי לשמור על חיי האדם כך מצווה כל אדם לשמור על בריאותו, ולא להסתכן ללא צורך.

וכך כותב בספר החינוך:

מצוה תקמו

"להסיר המכשולים והנגפים מכל משכנותינו, ועל זה נאמר [דברים כ"ב, ה'], ועשית מעקה לגגך. והענין הוא שנבנה קיר סביב הגגות וסביב הבורות והשיחין ודומיהן כדי שלא תכשל בריה ליפול בהם או מהם, ובכלל מצוה זו לבנות ולתקן כל כותל וכל גדר שיהיה קרוב לבוא תקלה ממנו.. והרבה דברים אסרו זכרונם לברכה כדי להשמר מן הנזקים ומן המקרים הרעים, שאין ראוי לו לאדם שיש בו דעה לסכן בנפשו, ועל כן ראוי שיתן לבו לכל הדברים שאפשר להגיע לו נזק בהם, והעובר עליהם חייב מכת מרדות דרבנן..."

הרמב"ם לומד חובה זו מפסוק אחר (הלכות רוצח ושמירת הנפש פי"א ופי"ב): כל מכשול שיש בו סכנת נפשות, מצות עשה להסירו ולהישמר ממנו, ולהיזהר בדבר יפה יפה, שנאמר: "הַשְּׁמֹר לְךָ וּשְׁמֹר נַפְשְׁךָ מְאֹד". ואם לא הסיר, והניח המכשול המביא לידי סכנה, ביטל מצות עשה. על כן, לא ישתה מים מגולים, שמא שתה מהם נחש וכיוצא בו מזוחלי עפר והטיל בו ארס, וישתה וימות.

הרמב"ם בספר המצוות מביא כראיה למצוות שמירת הנפש את מצוות "ועשית מעקה לגגך" (עשה קפד).

פסק השו"ע (בסוף חו"מ תכ"ז) שמצווה לבנות מעקה, והוסיף וכתב כלשון הרמב"ם בספר המצוות שענייני שמירת הנפש נלמדו מדין מעקה, "מלא

תשים דמים בביתך" ומהפסוק: "רק השמר לך שמור נפשך", האדם חייב לשמור על חייו ובריאותו.

קיום המצווה ע"י שליח

ידוע ששלוחו שלאדם כמותו, אדם יכול למנות שליח בעבורו לקיום מצוות, אך השליחות צריכה להתבצע ע"י אנשים שהם בני שליחות, ואם עשה מצווה ע"י חש"ו או גוי, לא קיים את המצווה, ומחדש 'במחנה אפרים' (שלוחין סי' יא), שעל אף שבדרך כלל אין שליחות לגוי, מכל מקום כאשר פועל גוי בונה את המעקה - יכול בעל הבית לברך. בטעם הדבר נימק, שבמקרה בו שוכרים פועל, אין זה נחשב כשליחות, אלא כאילו ידו של הפועל נחשבת כידו של בעל הבית, ומשום כך הוא יכול לברך למרות שהוא לא בונה בפועל, וכן פוסק ערוך השולחן בדעת הרמב"ם, אך המנחת חינוך חולק ואומר שלא יכול לברך ולא קיים מצוות מעקה וביטל מצוות עשה. האור שמח (רמב"ם הלכות ברכות פרק יא הלכה ח') מוסיף ואומר, שיש חידוש גדול בכך שפוסק הרמב"ם שמברך על עשיית מעקה, שאע"פ שעשיית מעקה כשרה בגוי, יכול לברך.

אך יש לברר, מדוע לא קיים את המצווה? הרי יש מעקה ואי אפשר ליפול? אך נראה להשיב כפי שאם גוי מל, קבע מזוזה, עשה ציצית.. למעשה המצווה מקויימת, אך אמרינן שביטל היהודי מצוות עשה כך גם במעקה, בכל דבר מצווה קיום המצווה תלויה גם בעושה המצווה, ורק יהודי יכול לקיים מצווה ולהוציא אחר ידי חובה גם מדין שליחות.

ברית מילה ע"י גוי

להלכה פסק השולחן ערוך (יו"ד רסד, א) בעקבות הרמב"ם (מילה א, ב), שאסור לגוי למול יהודי. במידה ובכל זאת הגוי מל, פסק השולחן ערוך שהיהודי כן נחשב מהול. אז אמנם כפי שמביא והרמ"א, צריך להטיף מהתינוק דם ברית שלא כשו"ת יביע אומר שפסק שלא צריך להטיף דם ברית, וביאר שזו גם דעת המחבר (חלק י' חלק יורה דעה סימן כה),

אבל יש לברר מדוע בכלל המילה כשרה? הרי הגוי פסול מלמול!
א. המאירי ביאר (ע"ז שם ד"ה ישראל), שלהלכה נפסק, שגויים לא יכולים

בכלל למול יהודים. במידה ובכל זאת הגוי מל מילתו כשרה, כי ליהודי כבר אין ערלה. המאירי מבין, שהמצווה במילה היא להסיר את הערלה, לכן כאשר במציאות אין כבר ערלה, אין בשביל מה למול שוב.

ב. הכסף משנה (על הרמב"ם שם), הבין אחרת. הוא סבר שבאמת נפסקה ההלכה, שבעיקרון בדיעבד גוי יכול למול, והחשש הוא רק שמא הגוי ייפגע בתינוק. לאחר שהגוי כבר מל את התינוק, שוב לא שייך לומר שיש חשש שכזה, שהרי התינוק כבר מהול, ולכן בדיעבד המילה כשרה.

האם סוכה שבנה גוי כשרה? בכך אמרינן שהסוכה כשרה, כי בניית הסוכה אינה המצווה היא הכשר מצווה. אך כתבו הפוסקים שטוב שהיהודי יחדש בה דבר.

ונסיים בדבריו הנפלאים של באר הגולה (בחו"מ סוף סימן תכ"ז), המבאר בטוב טעם, מדוע התורה מצווה על האדם לשמור על בריאותו.

“נלע”ד הטעם שהזהירה התורה על שמירת הנפש, הוא מטעם שהקב"ה ברא את העולם בחסדו להטיב להנבראים שיכירו גדולתו ולעבוד עבודתו בקיום מצותיו ותורתו כמו שאמר הכתוב: כל הנקרא בשמי לכבודי בראתיו וכו', וליתן להם שכר טוב בעמלם. והמסכן את עצמו כאלו מואס ברצון בוראו ואינו רוצה לא בעבודתו ולא במתן שכרו ואין לך זלזול אפקירותא יותר מזה. ולשומעים יונעם ויהי נועם ה' אלהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו:”